

ŠIKANA A ŠKOLNÍ KLIMA – DÍLČÍ VÝSLEDKY VÝZKUMU

RADEK POSPÍŠIL

Abstrakt: Příspěvek se zabývá výzkumem problematiky kázeňských přestupků, konkrétně šikany, a zároveň se zamýšlí nad souvislostí šikany s pozitivním či negativním klimatem třídy. Prezentuje dílčí výsledky výzkumu výskytu šikany a výzkumu úrovně školního klimatu v pátých třídách základních škol v Jihomoravském kraji a kraji Vysočina. Zaměřuje se také na samotné chápání pojmu „šikana“ respondenty, tedy žáky, jelikož u nich se často setkáváme s používáním pojmu „šikana“ bez praktické znalosti významu či se znalostí zkreslenou. Data zjištěná výzkumem jsou porovnána s dostupnými výsledky obdobných výzkumů u nás i v zahraničí.

Klíčová slova: šikana, agrese, klima třídy, výzkum, dotazník

Abstract: This article is occupying by discipline problems research, concretely by chicane and also we are thinking about context of chicane and positive or negative layer of classroom climate. We are presenting partial attainment of our research study based on appearance of chicane and layer of classroom climate in 5 th class in schols in the Souther Moravia and Vysočina district. We are fixing on the comprehension of the construct „chicane“ by respondents because sometime children uses this construct witout understanding sense. We are confronting dates with issues of another research studys made by another authors in Czech republic and abroad.

Key words: chicane, aggression, classroom climate, research, questionnaire

Šikana na základních školách je v poslední době považována za jeden z nejzávažnějších kázeňských problémů. Tuto skutečnost dokazují i výzkumy, které se výzkumem šikany nezávisle na sobě zabývají. Učitelé jsou nuceni řešit tyto problémy, což vyžaduje znalosti problematiky i odborné kompetence.

Nejprve je na místě nastínit alespoň stručně význam pojmu šikana a s ním souvisejících pojmů. Z hlediska etymologického původu definuje Říčan (1995, s. 25) šikanu jako slovo pocházející z francouzského slova „chicane“ [šika:n], což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd.“ Pojem zavedl do české psychologie a pedagogiky pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první v naší republice před listopadem 1989 veřejně poukazoval na výskyt šikany v tehdejší socialistické armádě.

Význam pojmu šikana se však v posledních letech změnil. Etymologická definice nemůže vystihnout všechny současné významy. Jak uvádí Kolář (2001, s. 17): „Šikanování je všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce a v dalších školách (bullying), v zájmových skupinách, na vojně, v zaměstnání (mobbing), v partnerských vztazích (domestic violence), v nemocnicích, mezi nájemníky domu a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců.“

V oblasti školství se často používaný přejatý termín „bullying“ pocházející z angličtiny, který Fronek (1996, s. 124) nahrazuje českými termíny „šikanovat, terorizovat a zastrášovat.“ Překlad Mareše a Gavory (1999, s. 25) přidává ještě jako

český ekvivalent výraz „týrání“. Definice pojmu „šikana“ vychází z psychologické a pedagogické praxe. Kolektiv autorů Průcha, Walterová a Mareš (1998, s. 247) uvádí definici šikany takto: „Fyzické, psychické či kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými. Probíhá buď v dyádě, nebo ve skupině. Iniciátory šikanování bývají žáci vyšších ročníků, žáci starší, fyzicky vyspělejší, žáci osobnostně či sociálně narušení. Šikanování přitom není jen školním problémem, ale často se přenáší i do mimoškolních a zájmových činností dítěte.“ Podobný význam pojmu předkládá i Kolář (1997, s. 20): „Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tom agresí a manipulaci.“

V některých z citovaných definic se objevuje jako velmi důležitý pojem „agrese“, případně „agresivita“. Oba pojmy však nelze vnímat stejně. Agresí rozumíme určitý projev člověka, určité chování, agresivitou pak trvalou vlastnost. Význam pojmu „agrese“ bývá často vnímán negativně. Kolektiv autorů v čele s Průchou (1998, s. 17) uvádí, že agresivita neboli útočnost je tendence projevovat nepřátelství, prosazovat bezohledně sám sebe a své zájmy a ovládnout sociální skupinu do té míry, která umožňuje vnucovat jí určité názory a rozhodovat o její činnosti. Obdobný názor pak můžeme nalézt i u Řezáče (1998, s. 241), který vysvětluje agresí, jako neadekvátní techniku dosahování individuálních cílů. Existují však i jiné pohledy na problematiku „agresivity“. Z. Dytrych a Z. Matějček (1997, s. 46) uvádějí: „V podstatě jde o určité útočné zaměření naší energie vůči (ne nutně) „někomu“, nýbrž „něčemu“. A tím „něčím“ může být jakákoliv překážka, jakýkoliv úkol či problém. Překážku chceme zdolat, problém zvládnout.“ Je patrné, že agrese může být chápána jako věc přirozená, pokud pod jejím významem rozumíme cílevědomé jednání, kterým chceme něčeho dosáhnout.

Důležitým faktorem ovlivňujícím vznik a šíření šikany je institucionální klima, ať už se jedná o klima třídy, školy nebo zájmové skupiny. Klima si přitom lidé vytváří svým chováním a jednáním sami, a to především chováním a jednáním jednoho jedince vůči druhému, a samozřejmě i vůči prostředí. Havlínová (2002a, s. 7) uvádí, že v případě klimatu jde o sociálně - psychologický fenomén, který je přítomen všude tam, kde se sejdou alespoň dva lidé. Chování a jednání, které produkují, na ně zpětně působí a projevuje se v dalších a dalších aktech jejich vzájemné komunikace. Na výsledné kvalitě klimatu se podílejí praktikovaná pravidla styku i jeho kultura a ethos.

Je nutné chápat pojem „šikana“ v jeho pravém významu a označovat jím jen to nepatřičné a nevhodné jednání a chování z hlediska pedagogického a psychologického, omezující nebo poškozující jiné děti. Mládková (2003) uvádí: „O šikaně mluvíme pouze tehdy, je-li oběť z jakéhokoli důvodu bezbranná, (fyzický handicap, neobratnost, izolovanost v kolektivu, psychická odlišnost, skupinový útok...). Jedná se tedy o asymetrickou agresí a je třeba zabránit přílišnému rozšíření slova šikana na všechno zlé a nepříjemné, čím si děti navzájem ubližují.“

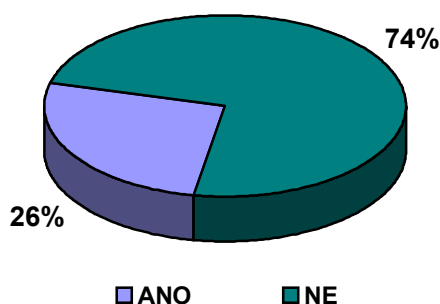
Výzkum výskytu šikany na základních školách lze provádět poměrně velkým množstvím výzkumných metod a technik. Za jednu z nejčastějších bývá považován dotazník zjišťující v jaké míře se šikana na základní škole vyskytuje. I mi jsme v našem výzkumu použili dotazníku nestandardizovaného, ověřeného předvýzkumem. Pokusíme se představit některé ze zajímavých výsledků, kterých bylo dosaženo.

Dotazníkový výzkum byl proveden u 197 respondentů navštěvujících 5. třídu základních škol v Jihomoravském kraji a kraji Vysočina. Výzkumu se zúčastnilo 82 dívek a 115 chlapců.

Respondenti odpovídali v dotazníku na soubor otázek, které se zaměřili zejména na zjištění, zda byli šikanováni a zda vědí, co si pod termínem „šikana“ představit.

Na přímou otázku „Byl jsi někdy šikanován?“ odpovědělo Ano 52 respondentů, Ne 145 respondentů.

Byl jsi někdy šikanován?

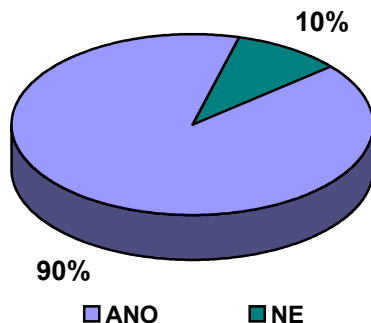

Tento výsledek lze srovnat s výsledky, které ve svých výzkumech dosáhli např. Kraus, Vacek a Juráčková (2003, s. 260 – 262) nebo Havlínová (2002b). Kraus, Vacek a Juráčková (2003, s. 260 – 262) zjistili, že minimálně jednou šikanováno bylo 19,1 % žáků. Výzkum byl realizován v roce 2001 u celkem 1 935 žáků a žákyň 5. až 9.ročníků základních škol. K samotnému výzkumu bylo použito modifikované verze dotazníku P.Smithe, která je modifikací standardizovaného dotazníku jednoho z největších světových odborníků v oblasti šikany, prof. Dana Olweuse z Univerzity v Bergenu. Tento dotazník vykazuje pozitivní možnosti porovnání dosažených výsledků s výsledky z jiných států dosaženými stejnou metodou. Výsledky dosažené Havlínovou (2002b) lze považovat za méně vypovídající z následujícího důvodu. Výzkum byl proveden u 33 Škol podporujících zdraví a stejném počtu škol bez tohoto programu, celkem tedy u 4 200 dětí. Medializovaným a prezentovaným se stal výsledek výzkumu o problematice šikanování. Po statistickém porovnání dospěla autorka k výsledku, podle něhož 41 % dětí bylo šikanováno ve třídě nebo škole. Primárním úkolem výzkumu však nebylo odhalit procento šikanovaných dětí na našich základních školách, ale ověřit v praxi tvrzení, že školy používající program ŠPZ mají lepší klima, a že zdraví a zdravý životní styl a pozitivní sociální klima jsou potřebným základem, kterým škola předchází výskytu sociálně patologických jevů, uvádí ve zprávě o výzkumné studii Havlínová (2002b). K samotnému výzkumu byly použity dotazníky CES (Jak se cítím ve škole).

Poměrně zajímavá souvislost se poté nabízí z vyhodnocením další položky dotazníku, „Víš, co znamená výraz šikana? Stručně napiš, jak mu rozumíš.“ Žáci

opověděli, že výrazu šikana rozumí 178 respondentů, co znamená neví 19 respondentů.

Víš, co znamená výraz šikana?

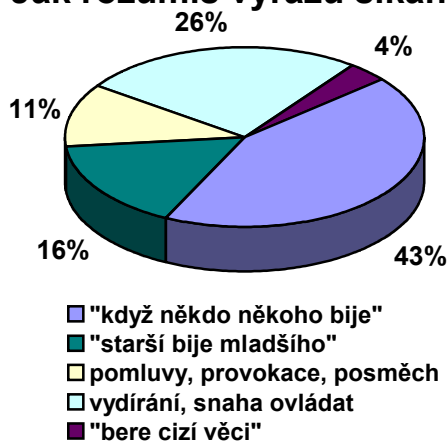
Zajímavé souvislosti začaly vystupovat až při vyhodnocení druhé části otázky, tedy napsání samotného významu pojmu šikana.

Jak respondenti rozumí výrazu šikana

	„když někdo někoho bije“	„starší bije mladšího“	pomluvy, provokace, posměch	vydírání, snaha ovládat	„bere cizí věci“
Počet respondentů	73	27	19	43	6

Žáci odpovídali vesměs podobně, což nepřímo prokazovalo, že se jejich učitelé prevencí šikany ve třídě zabývají.

Jak rozumíš výrazu šikana

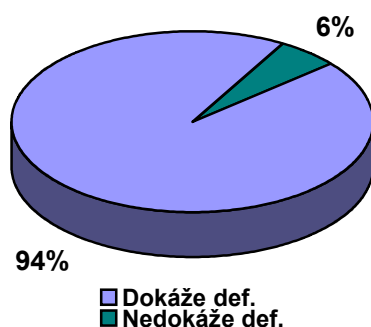

Výsledkově zajímavé je, že žáci chápou šikanu především jako fyzické násilí (63 %) – za fyzické násilí lze považovat odpovědi „když někdo někoho bije“, „starší bije mladšího“ a „bere cizí věci“. Jako psychické násilí chápe šikana menší množství respondentů (37 %).

V odpovědích žáků se objevovali poměrně zajímavé formulace a poměrně zajímavé bylo, že některé formulace odpovědí žáků, i když se vyjádřili ve smyslu, že výrazu „šikana“ rozumí, nemohli být považováni za ani při nejvolnějším výkladu pojmu „šikana“ za „uznatelné“.

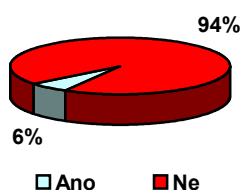
Dospěli jsme tak k zajímavému zjištění, že ze 178 respondentů, kteří odpověděli, že výrazu „šikana“ rozumí, jich 10 nedokáže tento výraz alespoň dostatečným způsobem definovat.

"Dostačující" definice pojmu "šikana"

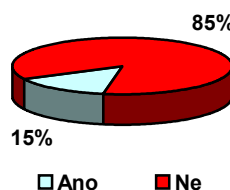

Jako jednu z doplňkových položek jsme do dotazníku přiřadili otázku „Šikanoval jsi někoho?“ I zde byla dosažena zajímavá data. K fyzické či psychické agresivě vůči spolužákovi nebo spolužačce se přiznalo 22 respondentů (11 %), naopak šikany se v žádném případě neúčastnilo 175 respondentů (89 %). Z toho 17 šikanujícími byli chlapci a 5 dívky. Lze tedy konstatovat, že chlapci v našem výzkumném vzorku šikanovali více než dívky. Pokud však vezmeme v úvahu ještě celkový počet dívek a chlapců ve výzkumném vzorku, je poměr mezi chlapci a dívkami nižší.

Šikanoval jsi někoho - dívky

Šikanoval jsi někoho - chlapci

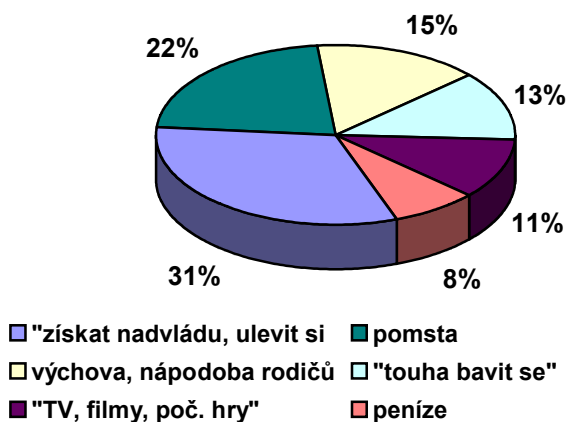
Velmi zajímavé výsledky pak byly při vyhodnocování zjištěny i u položky „Co vede jiné děti k šikanování?“

Konkrétní důvody šikany

	„TV, filmy, poč.hry“	„získat nadvládu ulevit si“	„touha bavit se“	pomsta	výchova, nápodoba rodičů	peníze
Počet respondentů	14	41	16	28	19	10

Jak ukazuje tabulka, největší část respondentů považuje za hlavní důvod vzniku šikany snahu jiných dětí „získat nadvládu nad ostatními“ nebo si tímto způsobem „ulevit“.

Konkrétní důvody šikany

V rámci výzkumu šikany v pátých třídách škol Jihomoravského kraje a Kraje Vysočina byl také proveden výzkum úrovně klimatu třídy. Bylo využito standardizovaného dotazníku MCI (My Class Inventory) autorů B. J. Frasera a D. L. Fishera, který byl poprvé publikován v roce 1986. Česká varianta nese název Naše třída a upravili ji J. Lašek a J. Mareš. Použitý dotazník byl převzat z publikace autorů Kalhous, Obst (2002, s. 236 – 238).

	spokojenost ve třídě	třenice ve třídě	soutěživost ve třídě	obtížnost učení	soudržnost třídy
Klima podle dívek	12,00	10,64	11,90	7,68	9,27
Klima podle chlapců	11,64	10,80	10,94	8,57	10,15
Celkové klima	11,79	10,75	11,34	8,20	9,79

Zjištěné výsledky úrovně klimatu třídy lze srovnat s výsledky výzkumu sociálního klimatu třídy realizovaného Laškem (2001, s. 54 – 56) a Linkovou (2003, s. 120 – 122). Výsledky jsou podobné, v podstatě stejné.

	spokojenost ve třídě	třenice ve třídě	soutěživost ve třídě	obtížnost učení	soudržnost třídy
Klima – Lašek	12,20	9,97	12,24	8,67	9,63
Klima – vl. výzkum	11,79	10,75	11,34	8,20	9,79

Klima lze považovat za průměrné. Výsledky Třenic, Soutěživosti a Obtížnosti jsou průměrné, což lze považovat za pozitivní. Průměrných výsledků však bylo dosaženo i v položkách Spokojenost a Soudržnosti.

Zjištěné klima se příliš neodlišuje ani od výsledků výzkumu realizovaného Linkovou (2003, s. 120 – 122).

Klima třídy – Linková	Klima třídy – vlastní výzkum
- spokojenost je vysoká	- spokojenost je nadprůměrná
- soudržnost je průměrná	- soudržnost je průměrná
- výskyt třenic je průměrný	- výskyt třenic je průměrný
- soutěživost je vysoká	- soutěživost je lehce nadprůměrná
- obtížnost je nízká	- obtížnost je podprůměrná (nízká)

Výsledky výzkumu poslouží k dalšímu zkoumání a ověřování, a do jisté míry i porovnávání s výzkumy obdobného charakteru.

Literatura:

- FRONEK, J. *Anglicko-český slovník*. Praha : LEDA, 1996. ISBN 80-85927-13-6.
- HAVLÍNOVÁ, M. *Sociální klima v prostředí základních škol v ČR – zpráva o výzkumné studii k nahlédnutí*. Česká škola [online]. 25.2.2002b [cit. 2003-02-23]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ceskaskola.cz/Ceskaskola/Ar.asp?ARI=3263&CAI=2141>>.
- HAVLÍNOVÁ, M.; KOLÁŘ, M.; VĚTROVSKÝ, S.; SIGMUNODOVÁ, J.; KLIMEŠ, J. *Sociální klima v prostředí základních škol v ČR : Zpráva o výzkumné studii*. MŠMT [online]. 2002a [cit. 2003-11-05]. Dostupný na World Wide Web: <www.idm-msmt.cz/prilohy/cz_vyz/socklizs.doc>.
- KALHOUS, Z.; OBST, O. *Školní didaktika*. Praha : Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X.
- KRAUS, B.; VACEK, P.; JURÁČKOVÁ, I. K problematice šikany v současné škole. In CHRÁSKA, M.; TOMANOVÁ, D.; HOLOUŠOVÁ, D. *Klima současné české školy – Sborník příspěvků z 11. konference ČPdS*. Brno : Konvoj, 2003 s. 259 – 265. ISBN 80-7302-064-5 (brož.).
- LAŠEK, J. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2001. ISBN 80-7041-088-4.
- LINKOVÁ, M. Klima školní třídy a některé jeho determinativy. In CHRÁSKA, M.; TOMANOVÁ, D.; HOLOUŠOVÁ, D. *Klima současné české školy – Sborník příspěvků z 11. konference ČPdS*. Brno : Konvoj, 2003 s. 117 – 123. ISBN 80-7302-064-5 (brož.).
- MAREŠ, J.; GAVORA, P. *Anglicko-český pedagogický slovník*. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-310-2.
- MATĚJČEK, Z.; DYTRICH, Z. *Jak a proč nás děti trápí*. Praha : Grada, 1997. ISBN 80-7169-587-4.
- MLÁDKOVÁ, D. *Sociální psychologie : Šikana*. Pes [online]. 2.6. – 5.6.2003 [cit. 2003-10-01]. Dostupný na World Wide Web: <http://www.sikana.org/clanky_soubory/metodpokyn.html>.
- PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-029-4.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno : MU Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.

ŘÍČAN,P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

Mgr. Radek Pospíšil
Katedra pedagogiky
Pedagogická fakulta MU Brno
Poříčí 31, Brno
+420 549 496 178
rada.pospisil@tiscali.cz